

ALTIN ÇAĞ SONRASINDA REFAH DEVLETİ KRİZ Mİ? DÖNÜŞÜM MÜ? ARAYIŞ MI?

Didem ÖZTÜRK GÜNAR*

Levent AYTEMİZ**

ÖZET

Refah devleti 20. yüzyılda gelişmiş bir kavramdır. İkinci dünya savaşından sonra altın çağını yaşayan refah devleti, Avrupa'da ve dünyanın diğer bölgelerinde sosyal koruma politikaları ile başarılı olmuştur. Ancak 1970'lerdeki ekonomik bunalım ve beraberinde hızlanan küreselleşme sürecinde refah devletinin hiç olmadığı kadar sorgulanacağı dönem başlamıştır. Küreselleşme sürecinin dünya ekonomisine kazandırdığı yeni kavramlar, refah devleti kavramının değişmesine neden olmuştur. Liberal ve sosyal ideolojilerin sentezi olarak tanımlanabilecek olan refah devleti, küreselleşme sonrası ortaya çıkan büyük değişim sonrası ideolojilerin yapılarında meydana gelen dönüşümler nedeni ile değişim baskısıyla karşı karşıya kalmıştır. Neo liberal politika ve söylemler, refah devletinin sosyal koruma açısından kısıtlanması gerektiğini, rekabetçi ve sert liberal politikalar paralelinde de tekrar bir dönüşüme tabi olması gerekliliğinin altını çizmiştir. Bu amaçla altın çağ olarak ifade edilen süreç sonrası refah devletinin gelişimi, dönüşümü, krizi ve güncel durumunun analiz edilerek günümüz ulus devletlerinin karşılaştığı durumun değerlendirilmesi çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Batı modeli refah devleti 1950 ile 1980'li yıllarda demokrasi ile el ele girerek büyük bir büyüme ve kalkınma yaşamış ancak 2008 krizi sonrası demokratik sistemlerin refah üretme kabiliyetleri sorgulanmaya başlayarak ulus devletler ardışık krizlerle karşılaşmaya ve mücadele etmeye başlamışlardır. Bu makalede refah devletinin ortaya çıkışı, gelişimi, altın çağ sonrasındaki durumu ve 2008 krizi sonrası karşılaştırılarak, günümüzde refah devleti kavramına açıklık getirilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Refah Devleti, Ulus Devlet, Kriz, Altın Çağ

JEL KODLARI: I3, I31, G01

* Dr., ozturkddm@gmail.com, 0000-0003-1247-1697

** Prof., Dr., Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi, laytemiz@bandirma.edu.tr, 0000-0002-7386-4067

Makale Geçmişi/Article History

Başvuru Tarihi / Date of Application: 6 Aralık 2024

Düzeltilme Tarihi / Revision Date: 14 Aralık 2024

Kabul Tarihi / Acceptance Date : 15 Aralık 2024

Araştırma Makalesi/Research Article

THE WELFARE STATE AFTER THE GOLDEN AGE: CRISIS, TRANSFORMATION OR QUEST?

ABSTRACT

The welfare state is a concept that emerged and developed in the 20th century. It experienced its golden age after the Second World War, achieving significant success in Europe and other regions of the world through social protection policies. However, the economic turmoil of the 1970s and the ensuing globalisation process marked the beginning of a period in which the welfare state would be questioned more than ever. The new concepts introduced to the global economy by globalization led to changes in the understanding of the welfare state. Defined as a synthesis of liberal and social ideologies, the welfare state faced pressure for transformation due to changes in the structures of ideologies brought about by the profound shifts of the post-globalization era. Neoliberal policies and discourses emphasized the need to restrict the social protection aspects of the welfare state and highlighted the necessity of a transformation in line with competitive and stringent liberal policies. The main aim of this study is to analyze the development, transformation, crisis, and current state of the welfare state following its so-called golden age and to evaluate the challenges faced by modern nation-states today. The Western model of the welfare state experienced significant growth and development in tandem with democracy between the 1950s and 1980s. However, following the 2008 crisis, the ability of democratic systems to generate welfare came into question, and nation-states began to face consecutive crises. This article aims to clarify the concept of the welfare state by examining its emergence, development, situation after its golden age, and its condition post-2008 crisis.

Keywords: *Welfare State, Nation State, Crisis, Golden Age*

Jel codes: *I3, I31, G01*

1. GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından başlayan İkinci Dünya Savaşı, insanlık açısından büyük değişimlere yol açmıştır. Avrupa devletleri Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda istedikleri düzeni kuramamış ve birçok Avrupa ve dünya devleti sömürge devletlerini kaybetmiş, bu durum da devletleri bir diğer savaşa itmiştir. Devletlerin kalkınabilmek için gereksinim duydukları sermaye ve hammadde bu dönemde sömürgeler aracılığı ile karşılanmış, sanayi kalkınmasını gerçekleştiren devletlerin en önemli kaynaklarını oluşturmuşlardır. 1929'da Amerika Birleşik

Devletleri'nde Wall Street çökmüş, yabancı sermaye ve kredi yardımları ile ayakta tutulan Avrupa'da 1929 Buhranı büyük bir değişim ortaya çıkarmıştır. Devletlerin siyasal sistemlerinden sosyal politikalarına, ekonomi sistemlerinden kalkınma planlarına kadar büyük bir değişim tetiklenmiş, bu durum Avrupa'da otoriter rejimlerin güç kazanmasına neden olmuş ve İkinci Dünya Savaşı'nın alt yapısını hazırlayacak olan ekonomik bunalımın beraberinde hızlıca siyasal bunalımın ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır. 1929 bunalımını sonrası Avrupa'da ortaya çıkan yoksulluk ve refah kaybı İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasının tam neden olmasa bile ekonomik olarak Almanya'nın harekete geçmesini sağlayacak olan unsur olarak kabul edilmiştir.

Çalışmada, İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği yıkım ve değişimden bahsedilmeyecektir. Ancak ekonominin ve ulus devletlerin refahlarının barış için taşıdığı önem üzerinde durulacaktır. Bu nedenle makalenin asıl konusunu oluşturan, İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan refah devleti kavramı ve bu dönemden sonra bu kavramın yaşadığı değişim olacaktır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki gelişmelere bakıldığında 1973 ve 1979'da meydana gelen iki büyük petrol krizi devletlerin ekonomilerini tekrar sorgulamalarına ve köklü değişiklikler yaşamalarına neden olmuştur. Bu bakımdan küreselleşmeyi tetikleyecek olan teknolojik gelişmelerin ortaya çıkması ile ekonomik olarak talep yönünü öne çıkararak iktisadi politikalar terk edilmiş ve arz yönlü iktisadi politikalara önem verilmiştir. Bir diğer ifade ile Keynesyen refah devleti politikaları arkada bırakılarak, firmaların daha fazla güçlenmesini sağlayacak ve uluslararası alanda rekabet edebilme kabiliyetlerini arttıracak olan politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Bu bağlamda ücret artışının sınırlandırıldığı, emeklilik sonrası uygulamalarda kısıtlamalara gidildiği ve geç emeklilik planlarının kabul edilmiş olduğu, tüketicini dikkate alınmayarak ekonominin parasalcı yönünü güçlendiren politikalar uygulamaya konmuştur (Oran, 2001, p. 10).

İkinci Dünya Savaşı sonrası "Altın Çağ" yaşamış olan refah devleti, 1970'ler ile günden güne güç kaybetmeye başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan büyük değişimler ile refah devleti sorgulanmaya başlamış olmasına karşın bu süreçte refah devleti tarafından uygulanmakta olan sosyal politikalar artarak devam etmiş ve refah devleti gereğinden fazla büyümüştür. Küreselleşme sürecinin getirdiği sert ve rekabetçi ekonomi politikaları karşısında büyümesi yavaşlayan küresel ekonomide yapısal problemler ortaya çıkmaya başlamıştır. Artan sosyal destek sonucunda ölüm oranları düşmüş, sosyal harcamaların ana kaynağı olan vergi oranları yükselmiş, refah devleti uygulamaları ulus devlete küresel ve rekabetçi ekonomi karşısında büyük bir mali yük getirmeye başlamıştır. Bu noktada da küresel ekonomik

gelişmelerin bir gereği olarak ulus devletin sosyal politika yüklerinden kurtulması gündeme gelerek refah devletinin sorgulanmasına neden olmuştur. Refah devletinin tartışılmaya başlandığı bu nokta da ulus devletin uyguladığı sosyal politikaları kısması gerektiği, artan küresel ve rekabetçi pazarlar veya ekonomiler karşısında ulus devletin ancak bu şekilde ihtiyacı olan finansman kaynağını temin edebileceği refah devleti tartışmalarının ortak noktası olmuştur. Refah devletinin sorgulanmaya başlaması ile, liberal ve sosyal politikaların uyumu sonucunda ortaya çıkan refah devletinin, küresel ekonominin gerektirdiği şekilde Keynesyen düşünceden sıyrılarak, Neo-liberal politikalar çerçevesinde tekrar bir yapılanma geçirmesi gerektiği ve sosyal harcamaların kısılması veya bu harcamaların finansman kaynaklarının yönlerinin değiştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu noktada da refah devletinin yeniden yapılanma veya değişimine ilişkin önemli bir süreç başlamıştır. Tartışmalar açısından 2008 krizi bir diğer dönüm noktası olarak ortaya çıkmaktadır. 2008 krizi sonrası ulus devletlerin ekonomik olarak karşılaştıkları ve mücadele etmek zorunda kaldıkları süreçler, demokrasiyi kalkınmanın gücü olarak arkasına alarak sosyal politikalarıyla vatandaşlarını koruyan refah devleti kavramının aşınmasına neden olmuştur. Buna karşılık 2008 krizi sonrası 2008-2012 yılları arasında refah devleti politikalarına geri dönüş için fırsat oluştuğuna dönük tartışmalar ortaya çıkmış olsa da 2008 krizinin getirmiş olduğu yapısal değişimler, refah devletinin sonunu hazırlayacak türden olmuştur.

Çalışma yönünden önem arz eden husus, altın çağ sonrasında refah devletinde meydana gelen değişimlerdir. 1970'ler ile sorgulanmaya başlamış olan refah devleti, küreselleşme süreci içerisinde değişim göstermiş olmasına karşın 2008 krizi sonrası varlığına yönelik mevcut durumu veya uygulamaları günümüzde hala tartışılmaktadır. Bu nedenle çalışmanın temel amacını, refah devletinin günümüz koşullarındaki durumunun ortaya konması oluşturmaktadır. Bu nokta da kullanacağımız yöntem ise gelişimden altın çağına kadar gelinen noktada ortaya çıkan refah devleti modellerinin yaşadıkları değişim süreçleri, 2008 krizi sonrası durumu ve tüm bunların günümüzdeki tartışmalara yansımaları olacaktır. Böylece öncelikle altın çağ sonrası ve ardından 2008 krizi sonrası meydana gelen değişim veya farklılıkların açıkça ortaya konması amaçlanmıştır, sonuç olarak 2008 krizi sonrası refah devletinin hala varlığını koruduğu ancak refah uygulamalarının devletler tarafından oldukça kısıtlandırılmış olduğuna ulaşılmıştır.

Refah devleti karşı karşıya kalmış olduğu ekonomik ve siyasi değişimler nedeni ile dönüşüm baskılarına dönem dönem maruz kalmıştır. Beveridge, Flora ve Heidenheimer, (1942; 1981) refah devletinin İkinci Dünya Savaşı sonrası mevcut koşullar altında şekillenmiş olduğunu belirtirken refah uygulamalarının ise yoksulluğu ortadan kaldırmak ve sosyal korumaların

evrenselliğini savunmak için uygulanmaya başlandığı ve refah devletinin temel çerçevesini oluşturduklarını vurgulamışlardır. Andersen (1990), tarafından oluşturulan refah devleti tipolojileri, refah devletini liberal muhafazakâr, sosyal ve demokratik rejimler olarak sınıflandırmış ve kendi içerisinde örgütlenme biçimlerine dönük olarak sosyal eşitlik uygulamalarını göstermiştir. Pierson (1996), refah devletinin küreselleşme süreci ve demografik baskılar nedeni ile karşı karşıya kalmış olduğu tehditler karşısında nasıl dönüştüğünü incelemiş ve nüfusun yaşlanması ile refah sistemleri üzerindeki baskının nasıl artmış olduğunu ve bu baskının hızlı bir şekilde refah uygulamalarından vazgeçişleri getirdiğini ortaya koymuş, artan işten çıkarmalar ve reformlarda da ulus devletlerin daha seçici davranmaya yöneldiğini ifade etmiştir. Harvey (2005), refah devletlerinin Neo-liberal politikalar bağlamında uygulanan başta kemer sıkma politikaları olmak üzere, özelleştirme ve ekonomik sıkılaştırma politikaları bağlamında kavramın tartışmaya çok daha açık olduğunu belirtirken bir diğer açıdan Standing (2011) ise Neo-liberal politikaların uygulanması sonucunda ortaya çıkan güvencesiz yapıların refah uygulamalarını uygulanamaz kıldığını ifade etmiştir. Greer ve diğerleri (2021), refah devleti uygulamalarının küresel bir sağlık krizi karşısında ne kadar kırılabilir olduğunu somut bir şekilde gösterirken, COVID 19 salgını sonrası ortaya çıkan tabloda sosyal refah ve sağlık uygulamalarının ne kadar önemli olduğunu ortaya çıkarmış ve devletlerin sosyal ve sağlık politikalarını genişletmeye yöneldiğini belirtmiştir. İlgili çalışmaların referansında daha kısa bir biçimde özetlemek gerekirse refah devletinin, karşısına çıkan krizler ve dönüşümler yoluyla şekillendiği görülmektedir. Bu çalışma 1970 ile 2008 ve 2008'den günümüze uzanan yılları temel alarak refah devleti kavramına odaklanmakta ve refah devletinin gelişmesinden 2008 krizine ve sonrasına bakarak bir karşılaştırma yapma amacını taşımaktadır. Sonuç olarak mevcut yazında değerlendirilmiş olduğunda refah devletinin geleceğine dönük tartışmaların bir sonlanma veya ortadan kalkma ile sonlanmasından öte refah devletinin geleceğinin, önümüzdeki yıllarda, ortaya çıkan Neo-liberal politikaların üretmiş olduğu eşitsizlikleri ve krizleri dengelemesine bağlı olduğu görülmektedir.

2. REFAH DEVLETİ VE ALTIN ÇAĞ

Refah devletinin tanımının yapılmasına yönelik birçok çaba bulunmasına karşın genel olarak belli bir tanıma yerleştirilmesi zor bir kavramdır. Ancak bu nokta da refah devletini tanımlama çabaları sürmüş, bazı yazarlar çeşitli sosyal politika uygulamaları ve devletin yükümlülüklerini ileri sürerek kavramı açıklamaya çalışmış, kimileri de amaç ve genel niteliklerine vurgu yapmıştır. Gerçekten de refah devletinin ilk çıkış noktasına bakıldığında içerisinde taşıdığı

sosyal ve liberal düşünce akımları onun tanımlanmasını zorlaştırmaktadır. Ayrıca, dünya üzerinde de refah devleti uygulamalarına bakıldığında birçok farklılıklar görülmekte, her devlet kendine has bir refah devleti modeli oluşturmaktadır. Fakat teorik yeterlilik açısından belli bir tanım yapılması gerekiyorsa, refah devleti kavramının çeşitli tanımlamaları yoluyla ulaşılabilecek bir sentez, bu kavramın açıkça ortaya konmasına yardım edecektir.

Refah devleti kavramı İkinci Dünya Savaşı öncesinde bazı yazarlar tarafından kullanılmış ve süre içerisinde popüler bir nitelik kazanmaya başlamıştır. 20. yüzyılın büyük bir bölümünde ve ondan önceki yüzyıllarda, “refah” ve “devlet” kavramları bir arada kullanılmamış ancak 1945 ile 1980 yılları arasında bu iki kavram arasında güçlü bir bağ kurulmuş ve “refah devleti” ifadesi hem siyaset sahnesinde hem de günlük dilde sıkça kullanılan bir terim haline gelmiştir. Bu dönem, refah devletinin politik ve toplumsal bir model olarak ön plana çıktığı ve sosyal haklar ile kamu hizmetlerinin geniş ölçekte hayata geçirildiği bir zaman dilimini temsil etmektedir (Özdemir, 2007, p. 17). Merriam Webster sözlüğüne göre kavram, bir toplumsal sistem olarak tanımlanmakta olup devletlerin vatandaşları için bireysel ve toplumsal refahı sağlamak adına üstlenmiş olduğu sorumlulukların bütünü olarak tanımlanmakta olan bir devlet sistemi ya da devlet işleyiş sistemine verilen isimdir (Merriam-Webster, n.d.). Refah devleti kavramının 1945 sonrası çıkmış olduğu genel olarak kabul edilmektedir. O dönemde kavram İşçi Partisi tarafından yönetilmekte olan Birleşik Krallık için kullanılmış ve daha sonra kullanımı yaygınlaşmaya başlamıştır. Kavram sosyal ve ekonomik değişiklikleri ifade etmek için kullanılmış ve yoksulluktan kurtulma ve kapsamlı sosyal değişimler, politikalar ve reformlar aynı zamanda da fırsat eşitliği gibi kavramlar ile ilişkilendirilmiştir. Birleşik Krallık refah devletinde iki temel karakter yer almıştır. Yoksulluğun ortadan kaldırılması ve işsizliğin bertaraf edilmesi olarak öne çıkan bu özellikler daha sonra sosyal hak talepleri ile bir araya gelmiş ve 1848 yılında “Chartism” hareketi, ülke ve sosyal haklar açısından bir dönüm noktası olmuştur. Refah devleti demokratik devlet uygulamaları ile anlam kazanmaya başlamış ve sosyal demokrasinin bir çıktısı olarak refah devletlerinden söz edilmeye başlanmıştır. Kavram ile 1945 sonrası modern toplumun karşı karşıya kalmış olduğu sorunların çözülmüş olduğuna dönük bir mitler ortaya çıkmış ve bir süre sonra refah devletinin aslında İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişiminin devam etmekte olduğu kabul edilmiştir. Altın Çağın yaşanmış olduğu yıllar sonrası ortaya çıkan mali ve ekonomik krizler, kavram ile ifade edilen kapsayıcı reformların çok daha ötesine gidilmesi gerektiğini ve kavram için İkinci Dünya Savaşı’nın sonunun bir son olmadığı anlaşılmıştır. Nitekim refah devleti uygulamalarının nüfusların belirli bir kısmına

hizmet etmiş olduğu ve bu nedenle de sosyal hizmet devleti fikrine dönülmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır (Brings, 1961: 221-222).

Refah devleti kavramının bugün ne anlam ifade etmiş olduğuna bakıldığında piyasayı dengeleyici etki göstererek eğitim, sağlık, yoksulluğun azaltılması, çocuk ve yaşlı bakımı gibi hizmetlerin vatandaşlara yansımaları değiştirilmekte ve mevcut olan en iyi standartların uygulanmasını garanti altına almaya çalışmaktadır. Tabi ki, refah devleti sınıflandırmaları ve modellerine göre piyasa etkisinin bu hizmetlere dönük olarak farklılık gösterebileceğinin akıldan çıkarılmaması gerekmektedir (Andersen, 2012: 4).

Görüldüğü gibi refah devleti kavramı İkinci Dünya Savaşı'nda popülerlik kazanmaya başlamış yeni bir kavramdır. Bu nedenle tanımlanması için ortaya çıkan zorluk aslında refah devleti olgusunun ortaya çıkmasında rol oynayan kavramların değişimi ve anlamları ile ilgilidir. Bu noktada da refah devletinin iki önemli ayağını oluşturan siyasi akımların önemleri ortaya çıkmaktadır. Kavramın tanımlanmasından önce refah devletinin iki önemli ayağı olan gelişmelerden kısaca bahsedilmesinde fayda bulunmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında yeni dünya düzeni ideolojiler arasında yaşanan çatışmalara sahne olmuştur. Yeryüzüne hâkim iki büyük ideoloji olan ve batı tarafından temsil edilen kapitalizm bir anlamda da liberal ideolojiler, bir diğeri ise doğu bloğu tarafından temsil edilen komünizm adı altında sosyal ideolojiler olmuştur. 1989 yılına kadar devam etmiş olan süreçte devletler bahsedilen iki büyük ideolojiden beslenmişlerdir. Bu nedenle de gerek liberalizm gerekse de sosyalizm politikaları devletler tarafından kabul edilmeye ve politikaları ile uygulanmaya başlanmışlardır. Bu noktada adeta bu iki ideolojinin bir orta yolu olan refah devleti kavramı gelişme göstermeye başlamıştır. Ancak bu iki ideoloji, uygulanmakta olan devletlerde çeşitli problemlere neden olmuştur. Liberal ideoloji ve uygulamaları sermaye ve üretim araçlarının belirli ellerde toplanmasına neden olmuş ve ekonominin yönetim kabiliyetini üretim araçları ile sermayeyi ellerinde toplayanlara vermiştir. Kartel veya tröst gibi denetim dışında kalan diğer yapılar başta tüketicilerin olmak üzere çalışanların da çıkarlarını tehdit eder niteliğe bürünmektedir. Diğer yandan sosyalist ideolojiye bakılmış olduğunda temel amacın işçilerin yönetimine dayalı olan bir diktatörlük kurmak olduğu daha sonra ise sosyalist bir devletin oluşturulması ve nihayetinde ise komünist toplumun kurulması amaçlandığı görülmektedir. Görüldüğü üzere her iki ideolojide de toplumsal isteklere cevap vermeyen yönlerin mevcut bulunması ortaya bir sentezin çıkmasını zorunlu kılmıştır. Liberal sistemin bireyi ön plana çıkaran yapısı, toplum içerisinde bireyin yalnızlaşmasına ve sonunda da kendi

kalkınmasını hedefleyerek tek kalmasına yol açarken sosyalist sistem ise toplumun devlet baskısı altında ezilmesine neden olmuştur. Liberal ve sosyalist devlet ve politikalarına karşı bir üçüncü yol olarak ortaya çıkan veya iki ideolojinin yeni bir sentezi biçiminde ifade edilen refah devletinde ideolojilerin uç ve zarar verici noktaları yeniden ele alınarak yorumlanmıştır. Bu model kendisini en somut şekilde Kuzey Avrupa İskandinav ülkelerinde göstermiştir. Bu devletlerin yönetim sistemleri ve uyguladıkları politikalar incelenmiş olduğunda bir yanı ile liberal diğer yanı ile sosyal politikaları sentezlemiş oldukları açık bir şekilde görülebilmektedir. Sonuç olarak refah devleti kavramı ve uygulamalarının en geniş tanımı, devletin ekonomik ve sosyal uygulamalara müdahaleci bir yaklaşım ile yeniden düzenlenerek devletin düzenleyici, geliri dengeli bir şekilde yeniden dağıtıcı yeteneklere kavuşturulması, ekonomik olarak uygulanan serbest piyasa sisteminde ortaya çıkan sorunlara doğrudan müdahale ederken, hızlı bir şekilde önlemleri hayata geçiren, işçilerin sosyal ve toplumsal durumlarını dikkate alarak iş piyasalarında düşük ücretleri ayarlayan ve asgari ücret ile belirli bir standart arayan aynı zamanda da sağlık, güvenlik ve diğer hizmetleri de üstlenen bir sentez devlet modeli olarak yapılabilmektedir (Özdemir, 2007 :21-24).

Refah devletinin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra giderek büyümesi ve genişlemesi 1970'lerdeki ekonomik durgunluğa kadar devam etmiştir. Ancak anılan dönemde refah devletinin adeta bir altın çağ yaşadığı doğrudur. Refah devletinin altın çağı aslında onun bir anlamda evrimini de içermektedir. Dolayısıyla refah devleti öncelikle devletler tarafından kurumsallaştırılmış, devletlerin vatandaşlarına sunduğu bir hizmetten öte bir insan hakkı kavramına dönüşmüş, sağlık, eğitim, gibi temel alanları kapsayarak ve tüm nüfusun bunlardan yararlanmalarını sağlayarak evrenselleşmiş ve sosyal açıdan toplumların karşılaştığı sorunları kendi üzerine alarak bunları gidermeye çalışmıştır. Altın çağ diye bilinen bu dönem içerisinde devletlerin sosyal ve kamu harcamalarındaki yüksek rakamlar, refah devletinin ne kadar genişlediği ve büyüdüğü en önemli kanıtlardır. Ancak daha önce de bahsedildiği gibi 1970'lerde meydana gelen önemli değişiklikler, kamu ve sosyal harcamaların kısılmasını, bir anlamda da refah devletinin en önemli görevlerinin sorgulanma sürecini başlatmıştır. Teknolojik ve iletişimsel gelişmelerin de ön ayak olduğu küreselleşme süreci 20. yüzyılda refah devletinin belki de hiç sorgulanmadığı kadar sorgulanacak sürecini başlatmıştır.

3. KÜRESELLEŞME VE REFAH DEVLETİ İLİŞKİSİ

1970'lerde yavaş yavaş ön plana çıkmaya başlayan küreselleşme süreci savaş sonrası dönemde gerek uluslararası düzeyde gerekse de ulusal düzeyde çok sayıda değişimi beraberinde

getirmiştir. Küreselleşme süreci, ilk evresinde merkantalist ekonomilerin ortaya çıkması ile başlamış, endüstriyel gelişmelerin yaşanması ile hız kazanmıştır. Küreselleşmenin günümüzde ivme kazanması ise, 1970’li yıllarda ortaya çıkan iletişim veya internet teknolojilerinin gelişimi ile mümkün olmuştur. Teknolojik gelişmeler sonucu iletişimin gelişmesi ve kıtalararası yatırım süreçlerinin hızlanması, çok uluslu şirketlerin doğmasını sağlamıştır. Çok uluslu şirketlerin ortaya çıkması ise başta üretim olmak üzere üretimin diğer süreçleri üzerinde de etkili olmuştur. Karın maksimize edilmesi amacı ile üretim süreci tüm dünyaya yayılarak evrensel bir hal almış ve ek olarak yönetim, dağıtım ve pazarlama süreçleri bu yapı ile paralel hale getirilmiştir. Diğer yandan da farklı ülkelerde borsalar yolu ile yatırım olanaklarının oluşması firma sahipliğinin çok uluslu bir niteliğe bürünmesi ile sonuçlanmıştır. Üretim süreçlerinde ortaya çıkan değişim, ticaretin serbestleşmesini zorunlu kılarak hızlı bir şekilde ülkelerin gümrük ve ticaret önündeki engelleri kaldırmaları ya da gevşetmelerini sağlamış ve küresel olarak sermaye akışkanlık kazanarak mal ticareti hızlanmıştır. Nitekim bu durum, süreçleri kontrol eden ve denetleyen devletin hızla kontrolü kaybetmesine ve siyasi olarak geri çekilmesine neden olmuş ve ulus devlet değişmeye başlayarak önce otoritesinde daha sonra ise hukuki olarak denetleyici kabiliyetlerinde zayıflıklar ortaya çıkmaya başlamıştır (Oran, 2001: 10). Bir diğer ifade ile küreselleşme süreci ile karşılıklı olarak birbirine bağlı olan ekonomik ve siyasi bağların ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur (Esping-Andersen, 2009: 7, 8).

Küreselleşmenin ivme kazanması ile refah devleti üzerindeki etkileri de farklılaşmış ve yoğunlaşmıştır. Küresel kapitalizmin yayılması ile artan riskler, kimlik üzerinden siyasi ve toplumsal hareketlerin ortaya çıkması ve tüm bu sorunların ulus devlet sınırlarını aşar hale gelmesi ve son olarak küresel terörizmin hızlıca devletleri etkileyen bir tehdit haline dönüşmesi refah devletinin küreselleşme ile karşısına çıkmış sorunların başlıcalarını oluşturmaktadır (Jessop, 2004: 11).

Görüldüğü gibi küreselleşme sürecinin hızlanması, refah devleti açısından merkez de olan devletin rolünü azaltmış ve bu durumda altın çağını yaşayan refah devletinin gücünü günden güne azaltmıştır. Williams’ın çalışmasında belirttiği gelişmeler günümüzde yaşanan gelişmeler açısından daha aydınlatıcıdır. Williams’a göre refah devleti karşısındaki en önemli sorun ulus devlet sınırları olarak kabul edilmektedir. Ulus devletlerin coğrafi olarak buldukları bölgelere göre sosyal ve sivil uygulamalarını sınırlandırmakta olduğu düşünülmektedir. Ancak değişen küresel ekonomik ve siyasi yapılar devleti de dönüştürmektedir. Değişim süreci ile sınırlar değişmekte, hükümetler arası yapıda olan çok sayıda küresel örgüt kurulmakta, göç ve mültecilik her geçen gün artmaktadır. Refah devletinin karşısındaki sorunlar olarak görülebilen

bu sorunlar aslında küreselleşme sonucu ortaya çıkan değişimin getirdiği değişim dinamikleri olarak görülmelidir (Williams, 2000: 348). Nitekim refah devleti bu meydan okumalar karşısında yeniden yapılanma sürecine girerken aynı zamanda krizden öte bir değişim yaşamaktadır.

3.1. Model Refah Devletleri ve Altın Çağ Sonrası

Küreselleşme ile değişen klasik kavramlar, refah devletlerinde kriz tartışmalarını gündeme getirmiştir. Altın Çağ sonrasında yaşanan petrol krizleri, ekonominin durgunlaşmasına ve bu durum ise devletlerin durgun ekonomik dönemde rekabetçi yönü daha baskın olan küresel ekonomiye uyum sağlama çabalarının yoğunlaşmasına yol açmıştır. Devletlerin küresel ekonomide yoğunlaşan rekabet ortamında ayakta kalma veya rekabetçi yapılarını sürdürebilmek için kamu ve sosyal harcamalarını kısımaya yönelik çok sayıda önlem ve politika girişimleri ise günümüzde refah devletinin durumunun tartışmalı bir hale gelmesine neden olmuştur. Fakat refah devletlerinin günümüzde bir kriz mi yoksa yapısal bir dönüşüm mü yaşadığının portresini çizilebilmesi için karşılaştırmalı bir analizin yapılması gerekmektedir. Çünkü sadece bu şekilde küreselleşme sürecinde kendine uygulama sahası bulan Neo-liberal meydan okumanın ve küresel rekabetçi ekonominin refah devleti üzerindeki etkileri ve ortaya çıkardıkları tartışmaya açık bir biçimde ortaya konulabilmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Altın Çağ'ını yaşayan refah devletleri birçok yazar tarafından çeşitli sınıflandırmalara tutulmuştur. Ancak gerek coğrafi etkenler gerekse de devletin benimsediği sosyal politikaların farklılık göstermesi karşımıza tek tip bir model refah devleti çıkarmamaktadır. Bu nedenle her devletin veya bölgenin benimsemiş olduğu sosyal politikalar sonucunda birbirinden bağımsız niteliklere sahip olan refah devleti modeli ortaya çıkmıştır.

Refah Devleti modelleri açısından çok sayıda sınıflandırma bulunmasına karşın Esping-Andersen'in sosyal haklar ve ihtiyaçlar gibi çeşitli ölçüleri göz önünde bulundurarak yapmış olduğu sınıflandırma, model refah devletleri perspektifinin ortaya konulması açısından oldukça yararlı nitelikler taşımaktadır. Andersen tarafından sosyal hakların kurumsallaşması ve temel ihtiyaçların piyasa dışına çıkarılması gibi ölçütlere bakılarak yapılan sınıflandırma Avrupa'da i) Anglo Sakson veya Liberal Model, ii) Korporatist Model ve iii) Sosyal Demokrat Model şeklinde sıralanabilen üç tür refah devleti modelini işaret etmektedir (Koray, 2005: 197-198).

Liberal Refah Devleti Modelinde sosyal güvenlik ve politika uygulamaları genellikle orta düzeyde kalmaktadır. Bu modelde, toplum içindeki ihtiyaç sahipleri belirli yöntemlerle tespit edilerek temel gereksinimlerinin karşılanması hedeflenmektedir. Klasik liberal politikalarla

sosyal uygulamaların bir araya geldiği bu yapının temel amacı, piyasa dinamiklerini güçlendirmektir. Devlet, bu amaca ulaşmak için ya herkese düşük düzeyde bir asgari gelir güvencesi sağlamakta ya da özel refah programlarına aktif olarak katkıda bulunmaktadır. İhtiyaç sahiplerine sunulan düşük gelir güvencesi, fakirlik içinde bir tür eşitlik yaratırken aynı zamanda toplumda zenginlik düzeyinde farklılaşmaya yol açarak iki sınıflı bir yapı oluşturmaktadır. Bu modelin en belirgin örnekleri ABD, Kanada ve Avustralya'da görülmektedir. Ayrıca, 1980 sonrası dönemde İngiltere de bu modele yakın bir yaklaşım sergilemiştir (Koray, 2005: 197-198).

Esping tarafından tanımlanan bir diğer refah devleti modeli, Korporatist Refah Devleti, tarihsel kökenleri itibarıyla Almanya, Fransa, Avusturya ve İtalya gibi korporatist geleneklere sahip ülkelerde ortaya çıkmıştır. Bu modelde devlet, refah hizmetlerinde piyasanın rolünü büyük ölçüde üstlenirken, mevcut statü ve sınıf ayrılıklarını refah uygulamaları yoluyla sürdürme eğilimi taşımaktadır. Toplumsal düzeyde sınıf farklılıklarının korunmasını benimseyen bu model, aynı zamanda aile yapısını güçlü bir şekilde desteklemektedir. Devlet, aile yapısının ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kaldığı durumlarda devreye girerek sosyal hizmetler sağlamaktadır. Bu modeli kısaca, aile, kilise ve meslek odaklı bir refah anlayışını destekleyen ancak bu kurumların yerine geçmeyen ve gerektiğinde onları tamamlayan organik ve hiyerarşik bir yapı olarak tanımlamak mümkündür (Koray, 2005: 197-198).

Sosyal Demokratik Refah Devleti Modeli, uzun vadeli ve istikrarlı bir siyasi otoritenin sağlandığı, toplumsal ihtiyaçların büyük ölçüde devlet tarafından karşılandığı bir yapı sunmaktadır. Bu modelde, sosyal demokrasinin temel ilkesi olan eşitlik anlayışı belirgin bir şekilde öne çıkmaktadır. Diğer refah modellerinden farklı olarak, sosyal demokratik sistem, toplumsal sınıfların korunması ya da asgari düzeyde eşitlik sağlanmasıyla yetinmez; bunun yerine, yüksek düzeyde eşitliği temel bir hedef olarak benimsemektedir. Oldukça gelişmiş sosyal hizmetler ve yardım mekanizmaları sayesinde, bu modelde toplumun geniş kesimlerinin devlet tarafından sunulan haklardan adil ve eşit bir şekilde faydalanması hedeflenmektedir. Sosyal demokratik refah devleti, tüm bireyleri kapsayan genel bir dayanışma sistemi (universal solidarity) oluşturarak sosyal adaleti hayata geçirme noktasında önemli bir araç olarak görülmektedir (Koray, 2005: 199). Tam anlamda Keynesyen bir iktisat politikası benimsemiş olan bu modelde tam istihdama dayalı bir sistem kurulmuştur ve bu anlamda da istikrarın sağlanması, çalışma alanlarının sürekli gelişmesine ve sürdürülmesine bağlanmıştır.

Görüldüğü gibi refah devleti modelleri uygulanan politikalar ve benimsenen siyasi ideolojiler sonucu çeşitli farklılıklar göstermektedir. Dünya üzerinde iki büyük ideolojinin adeta çarpışma noktası olan Avrupa’da, sosyal ve liberal düşüncelerin sentezlenmesi sonucu farklılıklar göstererek karşımıza çıkan refah devleti olgusunun, kıta Avrupa’sı ve dünya üzerinde farklılık göstermesi elbette çok çarpıcı bir gelişme olarak karşımıza çıkmamaktadır. Bu nedenle günümüzde refah devletinin tartışmalı hale gelmesine neden olan sürecin anlaşılması veya altın çağ sonrasında belirtilen model sistemlerinin karşılaştırmalı olarak ele alınması ile açık bir şekilde ortaya konulabilmektedir.

Refah devletlerinin gelişim sürecinde model ülkelerin sosyal harcamalarındaki yüksek rakamlar, dönemin koşulları göz önüne alındığında şaşırtıcı olmamaktadır. Ancak küreselleşme sonrası dönemde sosyal politikaların asgari düzeye indirilmesi, refah devletlerinde dikkate değer bir değişim yaşandığını göstermektedir.

1970’li yılların başlarında küresel ekonomideki zorluklar, Petrol İhraç Eden Ülkeler (OPEC) tarafından petrol fiyatlarının artırılmasıyla derin bir krize dönüşmüştür. Bu kriz, özellikle büyüme rakamlarında kendisini hissettirmiştir. Örneğin, 1965-1973 yılları arasında OECD ülkeleri yıllık ortalama %5 büyüme kaydederken, bu oran 1974’te %2’ye, 1975’te ise %0’ın altına düşmüştür. Her ne kadar bazı iyileşmeler görülse de 1979’daki ikinci petrol şoku ile 1984’e kadar olan süreçte ortalama yıllık büyüme ancak %2’nin biraz üzerine çıkabilmiştir. Ekonomik büyümedeki bu yavaşlama, yüksek ve kalıcı işsizlik oranlarına da yol açmıştır. Bu dönemde OECD ülkelerinde işsizlik, 1975 yılında 15 milyon iken, 1985’e kadar bu sayı önemli ölçüde artmıştır. Ekonomideki bu sıkıntılar, aynı zamanda ticaret açıklarının büyümesine, enflasyon oranlarının yükselmesine ve yoksulluğun artmasına da neden olmuştur. Örneğin, en büyük yedi OECD ülkesinde, enflasyon ve işsizlik oranlarını içeren yoksulluk endeksi, 1960’larda yıllık ortalama %5,5 iken, 1974’te %17’ye kadar yükselmiştir. Savaş sonrası dönemde büyüme, düşük enflasyon, tam istihdam ve ticaret dengesi gibi dört büyük ekonomik göstergede elde edilen başarılar da bu süreçte ciddi bir gerileme göstermiştir (Pierson, 2001: 128, 134, 139-140; Fligstein, 1997 29; Bulut, 2003: 173 aktaran Gümüş, 2010: 10).

Refah devletinin kriz mi yoksa dönüşüm mü yaşadığına dair tartışmaların merkezinde yer alan bu süreçte, sosyal refah devletinin varlığı ve işlevi ciddi şekilde sorgulanmaya başlanmıştır. Bu bağlamda, 1965-1985 yılları arasında sosyal harcamalar ile GSYİH artışı karşılaştırıldığında, özellikle 1970’li yıllardan itibaren sosyal harcamaların GSYİH ve ekonomik büyüme oranlarına kıyasla çok daha hızlı bir artış gösterdiği dikkat çekmektedir (Gümüş, 2010: 11).

Refah devletleri, yaşanan bu süreç içerisinde sosyal yardım, sosyal güvenlik ve sağlık giderleri gibi önemli oranda masraf gerektiren sektörleri karşılamakta zorlanmaya başlamıştır. Masrafları etkili bir şekilde artan temel sosyal harcamalar, devletler tarafından bu dönem boyunca çeşitli kısıtlamalara giderek finanse edilmeye çalışılmış bu noktada refah devleti, temel anlamını yitirmeye başlamıştır.

Ancak küreselleşme sürecinde yaşanan bu gelişmeler refah devletinin bir kriz de olduğunun göstergesini de oluşturmamaktadır. Gerçekten de refah devleti, ele alınan zaman periyodu içerisinde bir gerileme veya durgunluk yaşamış olsa da bu dönem refah devletinin bir olgunlaşma sürecinde olduğuna da işaret edilebilmektedir. Kleinman, refah devleti üzerine yapmış olduğu çalışmada Avrupa Birliği (AB) ülkelerinin son 20 yıldaki sosyal koruma harcamalarını karşılaştırmış ve aşağı doğru bir eğilimin olmadığını ortaya koymuştur. Sosyal koruma harcamalarının GSYİH'ye oranında ise ülkeler arasında belirgin bir uyum gözlenmemektedir. AB genelinde, bu oran 1980'de %24,3 iken 1997'de %28,2'ye yükselmiştir. Bu artış yalnızca daha yüksek harcama eğiliminde olan üç yeni üyenin AB'ye katılmasından kaynaklanmamaktadır. 15 ülkeyi kapsayan genişletilmiş AB içinde, sosyal koruma harcamaları 1990-1997 yılları arasında da artmaya devam etmiştir. İrlanda ve Lüksemburg dışındaki tüm ülkelerde, 1997 yılı oranları 1980 yılına kıyasla daha yüksektir.

Ülkeler arasında benzeşme olduğuna dair de somut bir kanıt bulunmamaktadır. Genel olarak, sosyal harcamalar bakımından ülkeler arasındaki farklılıklar zaman içinde korunmuştur. 1980'de yüksek harcama yapan ülkeler, 1997'de de yüksek harcama yapanlar arasında yer alırken, düşük harcama yapan ülkeler bu durumlarını sürdürmüştür. Benzer bir sonuç, 1970-1997 yılları arasında 18 OECD ülkesi üzerinde yapılan bir çalışmada da elde edilmiştir. 1970'lerde vergilerin ve sosyal sigorta primlerinin GSYİH'ye oranı OECD ülkeleri genelinde artış göstermiş, ancak bu artış 1980'lerin başlarında yavaşlamış ve 1985-1995 döneminde neredeyse sabit kalmıştır. Bu örüntü, küçük istisnalar dışında, her bir ülke için geçerli görünmektedir (Kleinman, 2008: 187).

Rakamlara bakıldığında gelişme evresinde küresel bir krizle bir dönem gerileme ve düşüş yaşayan refah devleti, süreç içerisinde değişen siyasi ve sosyal kavramlar ile uyum sağlayabilmiştir. Günümüzde çoğu yazar tarafında hala tartışılmakta olan refah devleti ikilemine rakamların gösterdiği perspektiften bakıldığında, krizden öte refah devletinin bir olgunlaşma veya yeniden yapılanma döneminden geçtiğinin ileri sürülmesi yanlış bir varsayım olmayacaktır. Çünkü İkinci Dünya Savaşı sonrasında liberal ve sosyal politikaların birbirlerine

benzeşmesi sonucu doğan refah devleti, bu süreç içerisinde sosyal ve Neo-liberal politikalarında bir sentezini veya birleşimini bulmuştur. Bir başka deyişle, küreselleşmenin getirdiği dönüşüm ve rekabetçi, sert ekonomik politikalar, refah devletinin tekrar bir değişim yaşamasına yol açmıştır.

3.2. Neo-Liberal Yaklaşım ve Yeni Söylem

Dünya üzerinde meydana gelen büyük değişimler, yeni kavramlar ve yeni söylemler ile kendilerini hissettirmişlerdir. Sanayi devrimi ile birlikte sınıf, işçi, endüstri gibi birçok kavram ve söylem, günümüz dünyasının şekillenmesinde önemli bir role sahip olacak ideolojilerin oluşmasına sebep olmuştur. Sosyalizm, liberalizm, kapitalizm gibi tüm kavramlar bu temel gelişmenin bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünya savaşlarında da bu anlamda önemli bir yol ayrımını dile getirmişlerdir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra liberalizm ve sosyalizm arasındaki mücadele ve ertesinde yaşanan teknolojik ve iletişimsel devrim, 1950'lerde dünyaya egemen olan kavramların da değişmesine neden olmuştur. Klasik teoriler yerlerini artık çağdaş yorumlara bırakarak yaşanan küresel sürece uyumlu hale gelmiştir. Bu süreçte klasik liberal teorinin yeniden yorumlanarak çağdaşlaşması yaşanan en önemli gelişmelerden biri olarak öne çıkmaktadır.

Refah devletinin sorgulanmaya başlandığı dönemde, Neo-liberal düşünce önce İngiltere'de, ardından Amerika'da önemli bir yükseliş kaydetmiştir. Bu dönemde Margaret Thatcher, İngiltere'nin sorunlarının temel kaynağı olarak karma ekonomik sistemi, yani refah devletini, hedef göstermiştir. Thatcher, mevcut kamu yönetimi modelinin rasyonelliğini yitirdiğini ve kamu hizmetlerinin ülkenin siyasi ve ekonomik gücü üzerinde bir yük haline geldiğini savunmuştur. Neo-liberal (Yeni Sağ) politikalar, bu süreçte hem merkezi yönetimleri hem de daha yoğun bir şekilde yerel yönetimleri etkilemiştir (Özdemir, 2007: 63).

Neo-liberal ilkeler, refah devletinin gelişim sürecinde etkili olmuş olsa da birçok yazar tarafından eleştirilmiş ve refah uygulamalarından tamamen vazgeçmenin mümkün olmadığı vurgulanmıştır. Neo-liberal düşünce içerisinde, devletin sosyal sorumluluklar üstlenmesi gerektiği ve bunun kaçınılmaz olduğu fikrine ulaşılmıştır. Ancak bu kabul, sınırlı bir çerçevede ele alınmıştır. Milton Friedman'ın ifadeleri, bu yaklaşımı en iyi şekilde özetlemektedir. Friedman, bir toplumda yoksulluğun yaygın olmasının tüm bireyleri etkileyebileceğini ve yoksulları azaltmaya yönelik çabaların, toplumun geneli için faydalı sonuçlar doğuracağını belirtmiştir (Özdemir, 2007: 63).

Neo-liberal politikalar, uygulandıkları dönemlerde gelir eşitsizliğinin ve yoksulluğun artmasına yol açmış, serbest piyasa uygulamaları nedeniyle düşük ücret stratejileri yaygınlaşmıştır. Esping'e göre, Neo-liberal politika uygulamalarının ortak özelliği, gelir dağılımındaki eşitsizliklerin ve yoksulluğun büyümesi olarak ifade edilmiştir. Örneğin, 1980'lerde nüfusun en düşük gelirli %10'luk kesiminin geliri, orta gelire kıyasla ABD'de %11, Birleşik Krallık'ta %14, Kanada'da %9 ve Avustralya'da %5 oranında azalmıştır. Buna karşın, çoğu Avrupa ülkesinde gelir farklılıklarının büyük ölçüde sabit kaldığı ve yoksulluk oranlarında sadece çok küçük artışların gözlemlendiği belirtilmektedir (Buğra ve Keyder, 2008: 80).

Refah devletinin anılan kriz döneminde ve ertesinde ortaya çıkan sorunlarının çözümü için benimsenen Neo-liberal uygulamalarla, yönü değiştirilmeye çalışılmış ancak mevcut gerileme Neo-liberal ilkelerle durdurulamamıştır. Yeni ekonomik düzenle refah devletinin finansmanında yaşanan kalıcı zorluklar, refah uygulamalarının sınırlandırılması gerektiği yönündeki görüşlerin öne çıkmasına neden olmuştur. Bu durum, yalnızca bir ekonomik kriz olarak değerlendirilmemekte, aynı zamanda 1945 sonrası kurulan sosyal ve ekonomik düzenin temelinde bir kriz yaşandığına işaret etmektedir (Gümü, 2010: 12).

Neo-liberal politikaların mevcut krize çözüm üretmemesi, bu dönemde yeni yaklaşımların ve söylemlerin gelişmesine zemin hazırlamıştır. 1990'lı yıllarda, uzun bir aradan sonra birçok Avrupa ülkesinde merkez-sol partilerin yeniden güç kazanmaya başladığı görülmüştür. Bu dönemde iktidara gelen merkez-sol hükümetler, kendilerini hem önceki sosyal demokratik yönetimlerden hem de Neo-liberal yönetimlerden ayırmak amacıyla “Üçüncü Yol” ve “Yeni Sosyal Demokrasi” gibi kavramları kullanarak farklı bir kimlik oluşturmuşlardır (Özdemir, 2007: 64).

“Üçüncü Yol” olarak adlandırılan bu yeni akımın, bir anlamda refah devletine alternatif bir yaklaşım olarak ortaya çıktığı söylenebilmektedir. Neo-liberal ekonomik politikaların aksine, eşitlik ve dayanışma gibi temel değerlere vurgu yaparken, aynı zamanda özel sosyal koruma mekanizmalarını desteklemeye yönelik yeni prensipler benimsenmiştir. Bu yaklaşım, küreselleşme sürecinde refah devletinin modern bir yorumu olarak değerlendirilebilmektedir. Bu model, Neo-liberalizmin bireysel sorumluluk ve rekabete dayalı yapısını korurken, kamu sorumluluğu ile harmanlamayı hedeflemektedir. Neo-liberalizmin popüler ve etkili yönlerini büyük ölçüde devam ettiren bu anlayış, piyasa dinamiklerini sosyal adalet ve toplumsal dayanışma ilkeleriyle uyumlu hale getirme çabasıyla da öne çıkmaktadır (Özdemir, 2007:65).

4. ALTIN ÇAĞ SONRASI KRİZ, DÖNÜŞÜM VEYA GERİ ÇEKİLME? REFAH DEVLETİNİN 1980, 2008 VE GÜNÜMÜZE İLİŞKİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

1970’li yılların sonlarına doğru refah devletinin durumuna dönük araştırmalar hız kazanmış refah devletindeki geri çekilme dikkat çekici bulunmuştur. Bu bağlamda refah devletinin 1980 sonrasında yeni politikalar ile yeniden yapılandırılması tartışmaları hızlanmış, yeni sosyal risklere karşı olarak bir dönüşüm süreci yaşandığı üstü kapalı olarak kabul edilmiştir. Bu tartışmalar kamu sorumluluğunun azalmış olduğunu iddia etmemiş, sadece kamunun refah sağlama mekanizmalarında özel unsurların sisteme dahil olduğunu ve kar elde etme ve hizmet sağlama reflekslerinin karşı karşıya gelerek dönüştürücü bir etki sağladığı belirtilmiştir. Diğer yandan sosyal güvenlik programlarının ve politikalarının metalaşması 2008 finansal ve ekonomik krizine kadar önemli oranda gerçekleşmemiş ve 1980-2006 yılları arasında sosyal refah devleti kapsamına alınabilecek olan sosyal harcamalarda bir genişleme söz konusu olmuştur. Bir diğer ifade ile 1970’li yılların krizleri yeni refah devletinin kurulmasını sağlayarak toplumların ihtiyaç duymuş olduğu refah devleti modelinin 21. yüzyılda ortaya çıkmış olduğu değerlendirilmiştir. Bu durum, ABD’de Lehman Brother’ın çökmesi ile finansal sistemin hızlıca nasıl reel ekonomiyi etkileyebildiğinin ortaya çıktığı 2007/8 yılındaki çöküşe kadar bu şekilde kabul edilmiştir. 2008 yılında başlayan ABD krizi, 2010 yılında Euro borç krizi olarak Avrupa’da ortaya çıkmış ve bu doğrultuda mali sıkılaştırma veya kemer sıkma uygulamalarının ilk durağının refah devleti politikaları ve uygulamaları üzerinden hayata geçirilmesi, refah devletine dönük ciddi etkileri ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda 2008 krizi ve 2010 Euro borç krizi sonrası refah devletinde bir geri çekilme beklenmiş, AB’li merkez üye devletler sosyal devlet uygulamalarında kesintiye gitmiş olsalar da 2010 ve 2012 yılları arasında sosyal yatırımlarda artış gözükmüş ve yeni politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Ancak OECD ülkeleri incelenmiş olduğunda özellikle eğitim ve aile politikası alanlarına yönelik sosyal yatırımlarda dışlanma izlenmiştir. Bu kapsamda ilgili kriz döneminin bir etkisi olarak beklenen refah devletinde bir geri çekilme veya kriz süreci, söz konusu olmuştur (Lessa Kerstenetzky & Pereira Guedes, 2021).

2008 krizi sonrası 2007-2013 yılları arası dönem incelenmiş olduğunda krize karşın sosyal harcamalarda artış olduğu görülmektedir. Ancak belirtilen harcama artışı, homojen bir şekilde gerçekleşmemiş, OECD bölgesinde GSYİH’lerde yaşanan düşüş ve 2008 krizine verilen ilk politika tepkileri bu durumda etkili olmuştur. ABD’de başlayan 2008 krizi, 2010 ile 2011 yılındaki Euro borç krizi ile genişlediği için bu dönem genişlemenin sona erdiği dönem olarak da kabul edilmektedir. Krizin etkilerinin Euro krizi ile daha güçlü hale gelmesi küresel boyutta

bir etki yaratarak birçok ülkenin sosyal harcamalarında ciddi kesintilere gitmesine neden olmuştur. İlgili kesinti veya sıkılaştırma süreci, krizin etkileri açısından son dönem olarak kabul edilen 2012-2013 yılları arasında genişleme uygulamalarına tekrardan dönülmesiyle ve toparlanma sürecinin başlamış olduğunun kabul edilmesiyle son bulmuştur. 2007 ve 2008 yıllarına göre 2013 yılındaki sosyal harcamalarda görülen genişlemenin oldukça yüksek olması refah devletinin küçülmesi gibi bir sonucun ortaya çıkmasını engellemiştir. Gerçekleşen genişlemeye ilişkin 1980 ile 2007-2013 yılları arası dönem kıyaslanmış olduğunda 1980’de görüldenden daha iyi bir tablo izlenmiştir. 2007 ile 2013 yılları arasında %3,7 olan genişleme, 1980-2000 ve 2006 yılları arasında 3,15 olarak gerçekleşmiştir. 2008 krizi sonrası kamu sosyal harcamalarında meydana gelen büyüme, GSYİH’lerde gözlemlenen olumsuz etkiyi tersine çevirerek telafi etmiş ve 2012 yılında sonra toparlanma süreci başlamıştır. (Lessa Kerstenetzky & Pereira Guedes, 2021).

Tablo 1’de açık şekilde görüldüğü gibi sosyal harcama alanlarının çoğunda artışlar gözlemlenmektedir. Emeklilere dönük yapılan harcamalar en büyük harcama kalemi olarak öne çıkarken aynı zamanda genişlemenin en yüksek kaydedildiği alan olmuştur. Dikkat çekici bir gözlem olarak eğitimin emeklilik harcamalarına göre oldukça geride kaldığı görülmüştür. Aynı zamanda da çalışma kayıplarının da payının yıldan yıla artmış olduğu izlenmiştir. 2008 krizi sonrası 2009 ve 2010 yıllarında finansal ve ekonomik krizin zirve yapmış olduğu yıllar olduğunu kabul edilirse bu yıllarda emeklilik politikaları öne çıkan tek olan olduğu ve 2013’te en ileri büyüyen olduğu tek harcama olarak kabul edilmektedir. Sağlık harcamalarına bakılmış olduğunda 2007 ile 2013 yılları arasında artış eğilimi olduğu, 2010 ile 2011 yıllarında gerileme gözlemlendiği, eğitimde ise 2009 yılında harcamaların zirve yapmış olduğu görülebilmektedir (Lessa Kerstenetzky & Pereira Guedes, 2021).

Tablo. 1 Politika alanına göre kamu sosyal harcamaları – OECD, rejimler ve ülke grupları 2007-2009-2013

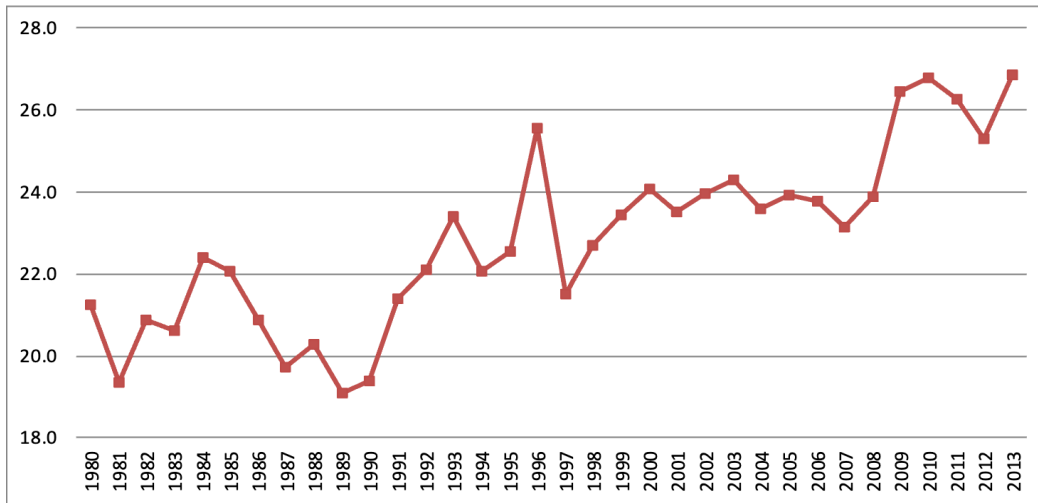
Alanlar	% GSYH (2007)	% GSYH (2009)	% GSYH (2013)	% Kamu Sosyal Harcama (2007)	% Kamu Sosyal Harcama (2009)	% Kamu Sosyal Harcama (2013)
Yaşlılık	6,2	7,2	7,6	26,5	27,1	29,0
Sağlık	5,4	6,1	6,1	24,0	24,2	24,1
Eğitim	4,2	4,5	4,3	20,6	18,4	17,7
Çalışma kapasitesi kaybı	2,1	2,3	2,2	8,5	8,4	8,4
Aile	1,9	2,3	2,2	8,4	8,7	8,7

Hayatta kalanlar	1,0	1,1	1,1	4,0	3,8	3,4
İşsizlik	0,7	1,1	1,0	2,7	4,0	3,5
Erken çocuk eğitimi	0,6	0,7	0,7	2,4	2,6	2,8
Aktif işgücü programları	0,5	0,6	0,5	1,7	1,9	1,9
Diğer alanlar	0,5	0,5	0,5	2,1	2,1	2,1
Konut	0,4	0,5	0,4	1,6	1,8	1,5
Toplam	23,0	26,2	26,0	100	100	100

(Lessa Kerstenetzky & Pereira Guedes, 2021).

Kamu sosyal harcamaları, 1980 ile 2013 yılları arasında incelenmiş olduğunda 2000 yılına kadar dalgalı bir seyir izlemiş olduğu görülmektedir. Grafik 1’de görüldüğü üzere 1990, en sert düşüşün yaşandığı yıl olarak gözükmekte iken 1997 yılı ise zirve yılı olarak izlenmektedir. Diğer yandan 1998 yılında düşüş eğilimine geçen harcamalar 2008 krizine kadar ılımlı bir artış eğilimi ile yükselme göstermiş, 2008 krizi sonrası sosyal harcamalar 2011 yılına kadar yükselirken 2012 yılında bir gerileme söz konusu olmuş ve 2013 yılı ile birlikte tekrar toparlanma başlamıştır.

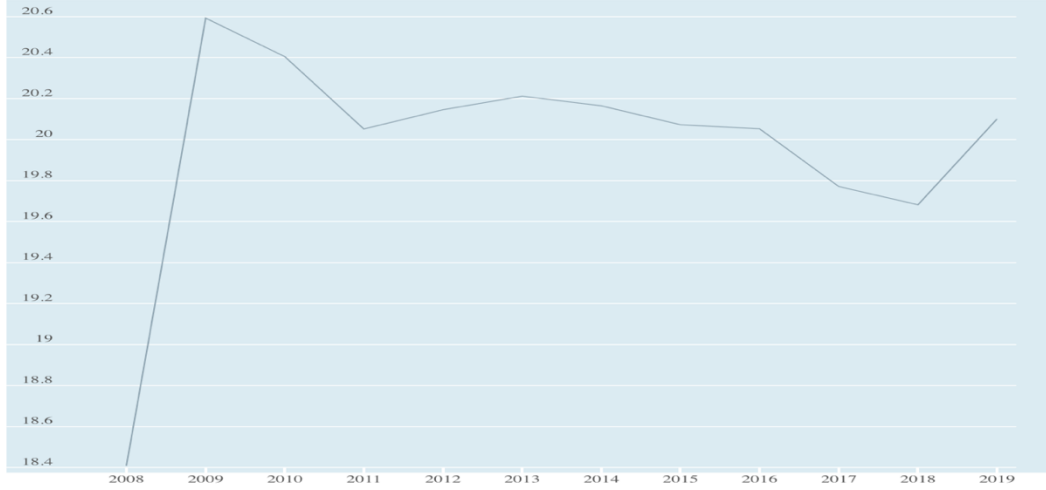
Grafik 1. Kamu sosyal harcamaları (%GSYİH) – OECD (1980-2013)

(Lessa Kerstenetzky & Pereira Guedes, 2021).

2013 yılından 2019 yılına kadar ılımlı bir düşüş eğilimi gösteren sosyal harcamalarda en keskin düşüş 2011, 2013, 2016 ve 2018 yıllarında görülmüş ve COVID-19 sonrası hızlı yükseliş izlenmiştir.

Grafik 2. 2008-2019 Yılları Arası Toplam Sosyal Harcamalar OECD Ülkeleri GSYİH %

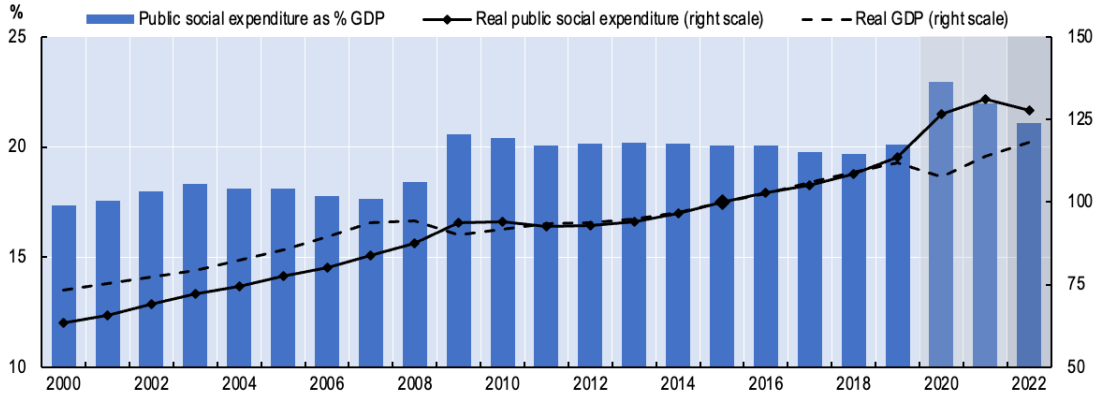
(OECD, 2024).

1980'lı yıllarda günümüz refah devletinin refah dağıtım mekanizmaları ve refah devletinin kendisi ya çok genişlemiş ya da kaybolmuştur. Ancak verilere bakılmış olduğunda, kamu harcamalarında sosyal payın %10'un altına düşmüş olduğu görülmektedir. Aynı zamanda yapısal durumlardan farklı olarak küresel boyutta ortaya çıkan ve öngörülemez sağlık krizleri veya afetler gibi önemli gelişmelerin devlet üzerindeki etkileri, sosyal harcamaları arttırmaktadır. Nitekim bu durum 2021 yılında COVID-19'un bir salgın hale gelmesinden sonra somut bir şekilde görülmüştür. COVID-19 küresel bir pandemi haline geldikten sonra OECD genelinde ülkelerin kamu harcamaları içindeki sağlık payına bakılmış olduğunda genel olarak %20'nin üzerine çıktığı görülmektedir (OECD, 2023). COVID-19 pandemi haline geldikten sonra sadece OECD üyeleri değil aynı zaman AB ülkeleri açısından da ciddi ekonomik etkiler doğurmuştur. Küresel ekonomik büyüme COVID-19 nedeni ile %-3 büyüyerek kesin bir düşüş göstermiştir. Bu durum 2008 ekonomik ve finansal krizi sonrası karşı karşıya kalınan tablodan daha kötümser senaryoların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle AB üyelerinde salgın ile birlikte ortaya çıkan hızlı kötüleşme, önce sağlık alanında AB'nin harekete geçmesini tetiklemiş daha sonra üye devletler ile AB arasındaki ilişki yeniden ele alınarak gelişmiş iş birliği mekanizmaları oluşturulmuştur. (Öztürk, Günar, 2020: 148-150). Küresel olarak kötüleşmenin arkasında ise tedarik zincirlerinin zarar görmesi merkezi bir role sahip olmuştur. Ekonomik olarak ortaya çıkan bu tablo ve sosyal harcamalara dönük hızlı bir yükselişin gerçekleşmesi refah devleti tartışmalarının günümüzde yeniden başlamasını sağlamıştır.

2022 yılı ile kamuda sosyal harcama oranı (GSYİH'ye göre) AB üyelerinden Fransa ve İtalya'da en yüksek düzeyde gerçekleşerek %30'un üzerine çıkmıştır. Diğer yandan Kosta Rika, İrlanda, Kore, Meksika ve Türkiye'de GSYİH bağlamında bu harcama oranı %15'in altında

gerçekleşmiştir. OECD ülkelerinin ortalamasına bakılmış olduğunda özel sektör bazında sosyal harcamaların ortalamasının GSYİH'ye olan oranının %3,1 olarak gerçekleşmesine karşın Hollanda, İsviçre ve ABD'de ise bu oranın GSYİH'nin %10'unun üzerinde kaydedildiği görülmektedir (OECD, 2023).

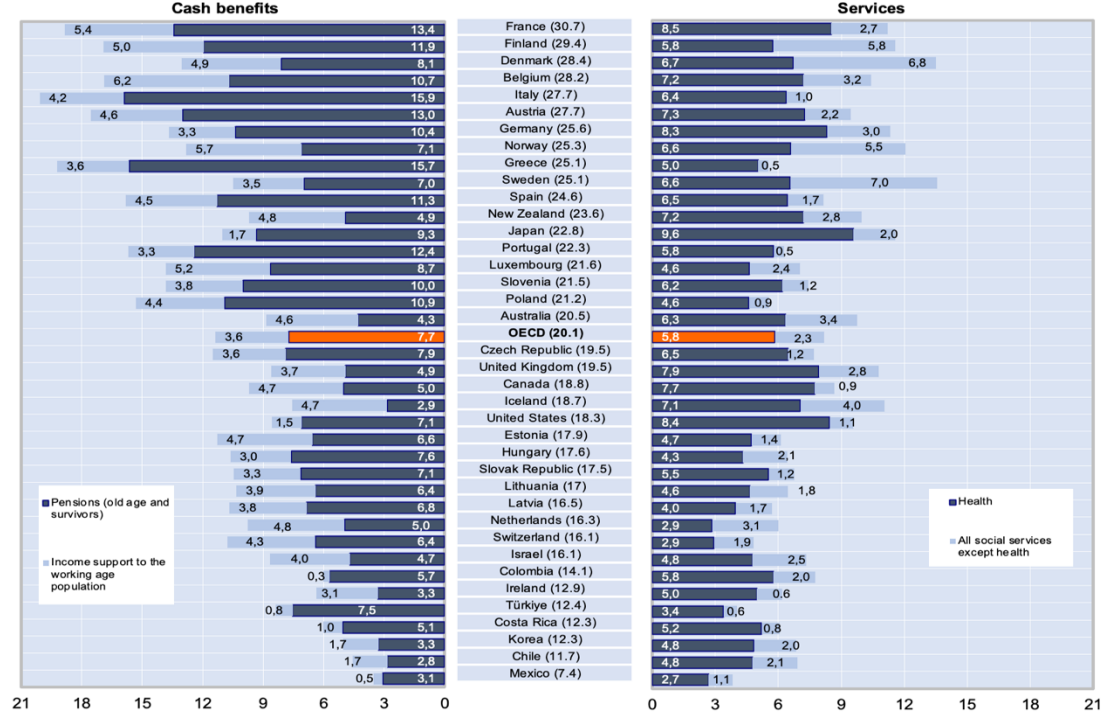
Grafik 3. 2000-2022 yılları arasında Kamu Sosyal Harcamalarının GSYİH'ye oranı (%), Kamu ve Özel Sektör

Grafik 3 incelenmiş olduğunda kamu sosyal harcamalarının GSYİH'ye oranı 2000–2008 döneminde genelde sabit bir düzeyde (yaklaşık %15 civarında) seyretmiş, 2008'de küresel krizle bu oran yükselmiş ve ekonomik durgunluk dönemlerinde sosyal harcamaların genellikle artmasıyla uyumlu bir eğilim sergilemiştir. Kriz sonrası oran bir miktar azalmış olsa da genel olarak %20 civarında stabilize olmuştur. Bu durum, refah devleti politikalarının kriz sonrası dönemde sosyal harcamalara ağırlık vermeye devam ettiğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır. 2020 pandemi dönemi incelenmiş olduğunda ise belirgin bir sıçrama dikkat çekmektedir. Pandemi sırasında sosyal harcamaların artmasıyla bu oran yeniden yükselmiş ve ardından 2022'de bir miktar gerilemiştir. Reel kamu sosyal harcamaları düzenli bir artış trendi göstermekte olup, bu durum ülkelerin sosyal harcamalara reel anlamda daha fazla kaynak ayırdığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir. 2008 krizi ve 2020 pandemisi sırasında artış eğiliminin hızlanması ekonomik krizlerin ve pandeminin sosyal koruma harcamalarını artırdığına işaret etmiştir. Reel GSYİH'nin ise 2000'den 2020'ye kadar istikrarlı bir artış trendinde olduğu görülmekte, ancak 2020'de pandemi nedeniyle reel GSYİH'de önemli bir düşüş yaşandığı ve ardından 2021 ve 2022'de toparlanmanın başladığı görülmektedir. Bu durum, pandemi sırasında ekonominin daraldığını, ancak kamu sosyal harcamalarının artmaya devam ettiğini göstermektedir. 2008 krizi ve 2020 pandemisi gibi ekonomik ve toplumsal kriz dönemlerinde kamu sosyal harcamalarının hem oran olarak (GSYİH'ye göre) hem de reel anlamda arttığı görülmektedir. Bu, refah devletlerinin bu tür dönemlerde ekonomik ve toplumsal dengeyi sağlamak için sosyal harcamalara ağırlık verdiğini doğrulamakta ve kendisini dönemsel olarak meydana gelen dalgalanmalara karşı ayarladığını kanıtlamaktadır. Ancak 2022'ye doğru sosyal harcamaların GSYİH'ye oranında bir miktar düşüş olması, ekonomik toparlanma ile sosyal

harcamaların nispi olarak azaldığını göstermesi ise harcamaların mutlak düzeyde azalmış olmasından çok, GSYH'nin daha hızlı artmasıyla ilgili olduğu iddia edilebilir.

Grafik 4. Geniş sosyal politika alanına göre kamu sosyal harcamaları (GSYİH'nin %), 2019

(OECD, 2024).

Grafik 4, geniş sosyal politika alanına göre ülkeleri göstermektedir. Bu bağlamda Grafik 4'e göre OECD ülkelerinin sosyal harcamaları iki ana kategoriye ayırarak nakdi yardımlar ve hizmetler üzerinden incelenmiş olduğunda, Fransa (%30.7), Finlandiya (%29.4) ve Danimarka (%28.4), nakdi yardımlara en yüksek bütçeyi ayıran ülkeler arasında yer alırken, Türkiye (%12.7), Meksika (%7.4) ve Şili (%11.7) bu alanda en düşük oranlara sahip ülkeler olarak sıralanabilmektedir. Özellikle Fransa'nın nakdi yardımları büyük ölçüde emeklilik maaşlarına ayırarak yaşlanan nüfusa yönelik güçlü sosyal güvenlik sistemine sahip olduğu iddia edilebilir niteliktedir. Diğer yandan, hizmetler kategorisinde sağlık harcamaları ve sağlık dışındaki sosyal hizmetler (örneğin eğitim, barınma, çocuk bakımı) yer almaktadır. Bu alanda Norveç (%8.5), Danimarka (%8.4) ve Kanada (%7.7) hizmet harcamalarına en çok bütçe ayıran ülkeler arasında yer alırken, Türkiye (%3.7), Şili (%3.1) ve Meksika (%2.8) en alt sıralarda yer alan ülkeler olarak görülmektedir. Gelişmiş refah devletleri (örneğin, Fransa ve İskandinav ülkeleri), hem nakdi yardımlara hem de hizmetlere yüksek bütçeler ayırırken, Türkiye ve Meksika gibi ülkelerde sosyal harcamalar hem nakdi yardımlar hem de hizmetler açısından sınırlı

kalmaktadır. Görüldüğü üzere refah devletine dönük uygulamalar devletler bazında da kalkınma veya gelişmişlik düzeylerine göre önemli farklar göstermektedir.

4. SONUÇ

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyaya hâkim olan ideolojiler ve bunların belli yönleriyle değişime uğraması gibi küreselleşme süreci de refah devleti ile özdeşleşen birçok kavramın tekrar yorumlanmasına neden olmuştur. Küreselleşme süreci dünya devletlerinin artık sosyal harcamaları kısarak daha rekabetçi veya tamamen liberal politikaları benimsemesini istemekte, serbest piyasa ekonomisinin tekrar yaşama geçirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu dönemde iki kutuplu dünyanın sona erip, Sovyet Bloku'nun da yıkılmasıyla durum artık refah devleti adına tersine dönmüştür. Belki de küreselleşmenin en önemli unsuru olan liberalizm bir diğer adıyla da serbest piyasa ekonomisi dünyada tek geçerli ekonomik sistem olarak algılanmaya başlamıştır.

Küreselleşme süreciyle yaşanan ideolojik dönüşüm, klasik liberal politikaların yeniden gündeme gelmesine olanak sağlamış ve bu fikirler, Avrupa ve Amerika'da geniş bir yankı bulmuştur. Bu dönüşüm, 1979 yılında Ronald Reagan'ın ABD başkanı, 1980'de ise Margaret Thatcher'ın İngiltere başbakanı olmasıyla en güçlü dönemine ulaşmıştır. Ancak bu değişim yalnızca klasik liberalizmin yeniden yükselişi olarak değil, aynı zamanda da ona modern bir boyut katan Neo-liberalizmin yükselmesi olarak da tanımlanabilmektedir. Neo-liberalizm, klasik liberalizmin çağdaş bir yorumu olarak refah devletine yönelik en büyük meydan okumalardan biri haline gelmiştir (Özdemir, 2007:63).

Neo-liberal yaklaşım, refah devletinin küçültülmesini, sosyal refah hizmetlerinin üretim ve sunumunun piyasa mekanizmalarına devredilmesini savunmaktadır. Bu anlayış, kamu sektörünün yalnızca bu hizmetlerin finansmanını sürdürmesi gerektiğini öne sürmektedir. Böylelikle, piyasa mekanizmaları öncelikli hale getirilmiş ve hızlı bir özelleştirme süreci gündeme taşınmıştır. Bu ideoloji, ekonomik yapının yeniden şekillenmesine ve piyasa odaklı bir düzenin ön plana çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Günümüzde, refah devletinin nereye gittiği sorusu belki de bu alanda yapılan tartışmaların yoğun olarak gerçekleştiği en belirgin noktalardan birisini oluşturmaktadır. Tartışmaların çoğu refah devletinin gerekliliğinden vazgeçilemeyeceğini en azından devletlerin belli sosyal uygulamaları minimum düzeyde karşılaması gerektiği yönünde olmakla, gelişen yeni akımlarda

devletlerin sosyal politika sorumluluklarının da piyasa tarafından karşılanması bir anlamda da özelleştirilerek piyasa tarafından finanse edilmesini öngörmektedir. Ancak eldeki verilerle yapılan bir değerlendirme refah devleti için bir kriz öngörmemekte, fakat küreselleşme sonrasında kendisini yeni uygulamalara benzeştirme arayışı içerisinde olan bir refah devleti modeli öngörmektedir. Bu durumun en belirgin kanıtlarından biri de refah devletinin oluşmasında temel olan iki ideolojinin değişiminde daha önce yaşanan sentezdir.

Küreselleşme öncesi dönemde, refah devleti liberal ve sosyal ekonomi politikalarının dengelendiği bir model olarak şekillenmiştir. Günümüzde ise, Neo-liberalizm ve yeni sosyal demokrasi akımları arasında kendi yönünü belirleme çabası içinde, bir anlamda olgunlaşma süreci geçirmektedir. 1970'lerden itibaren refah devleti, sorgulama ve yeniden yapılanma dönemine girmiştir. Ancak, geçen 20-25 yıl içinde, refah devletinin sağlam temellere dayandığı ve bu yapının tamamen geri çekilmesinin sanıldığından daha zor olduğu açıkça görülmüştür. Bu durum, refah devletinin dönemin değişen koşullarına uyum sağlarken temel ilkelerini koruyabildiğini göstermektedir (Koray, 2005: 210).

Refah devletinin geriye çekilmemesi, değişim veya yeniden yapılanma yaşanmadığı anlamına gelmemekte aksine, önemli dönüşümlerin gerçekleştiğini işaret etmektedir. Bu çerçevede, tam istihdam hedefinin terk edilmesi ve işsizliğin yapısal bir sorun olarak kabul edilmesi, bu değişimlerin önemli bir parçasını işaret etmektedir. Birçok ülkede refah devletiyle ilgili ortaya çıkan tablo, köklü bir dönüşümden ziyade, sistemin donmuş bir yapıya evrildiğini göstermektedir. Bu durum, refah devletinin temel ilkelerinin büyük ölçüde korunmasına karşın, değişen ekonomik ve sosyal koşullara uyum sağlamaya yönelik önemli adımlar atıldığını ifade etmektedir (Koray, 2005: 210; Andersen, 2006: 93).

Neo-liberal ilkeler etrafında şekillenen yeni ekonomik yapı, sermayenin global alanda ve rekabet düzeyinde isteklerini çok önemli hale getirmiştir. Bu bağlamda da ulus devlet piyasadan elini çekmiş, müdahale yeteneğini kullanamaz hale gelmiştir. Küreselleşme sürecinin getirdiği keskin ve rekabetçi ekonomik politikaların en önemli talebi karşımıza ulus devletlerin maliyetleri azaltması yönünde olmuş, böylece devlet maliyetinde en fazla yer tutan sosyal koruma harcamalarının büyük oranlarda kısılması yoluna gidilmiştir. Sosyal koruma politikaları ve harcamalarının kısılması bir anlamda da sosyal devletin ortadan kalması anlamına gelmekte ve beraberinde bireysel hakların doğasında büyük değişimlere de neden olmaktadır.

Bu noktada Altın çağ sonrasında ki refah devletinin güncel durumunda sosyal haklardan vazgeçilmiş olduğunu göstermemekte, ancak bir değişim veya donma yaşandığını işaret etmektedir. 1970’lerde meydana gelen krizin kötü sonuçları ve küreselleşme sürecinin getirdiği yeni değişim sürecinin işaret ettiği tek nokta bahsedildiği üzere artık çok fazla cömert refah devletlerinin olmayacağıdır. Refah devleti, bir kriz de değil, küreselleşme sonrası döneme uyum sağlama sürecinde bir donma yaşamaktadır.

KAYNAKÇA

Andersen, Gosta Esping, **Why We Need A New Welfare State**, Oxford University Press, New York, 2002

Andersen, Gosta Esping, **Altın Çağ Sonrası: Küresel Ekonomide Refah Devleti İkilemleri**, Ayşe Buğra, Çağlar Keyder, Sosyal Politika Yazılar, İletişim Yayınları, 2008

Andersen, J. G. (2012). *Welfare states and welfare state theory* (CCWS Working Paper). Centre for Comparative Welfare Studies, Institut for Økonomi, Politik og Forvaltning, Aalborg Universitet.

Beveridge, W. H. (1942). Social insurance and allied services (The Beveridge Report). His Majesty’s Stationery Office.

Briggs, A. (1961). *The Welfare State in Historical Perspective. European Journal of Sociology*, 2(02), 221. doi:10.1017/s0003975600000412

Esping-Andersen, G. (1990). *The three worlds of welfare capitalism*. Princeton University Press.

Flora, P., & Heidenheimer, A. J. (Eds.). (1981). *The development of welfare states in Europe and America*. Transaction Books.

Greer, S. L., King, E. J., Massard da Fonseca, E., & Peralta-Santos, A. (2021). The comparative politics of COVID-19: The need to understand government responses. *Global Public Health*, 16(8-9), 1233-1243.

Gümüş, Ali Tarık, **Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti**,

Harvey, D. (2005). *A brief history of neoliberalism*. Oxford University Press.

<http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/kalkinma/kalkinma10.pdf> s.11. 21.03.2010

Jessop, Bob, **Hollowing Out the Nation State and Multi Level Governance**, Patricia Kennet (ed), **A Handbook of Comparative Social Policy**, EE Publishing 2004

Kleinman, Mark, **Kriz mi ? Ne Krizi ?**, Avrupa Refah Devletlerinde süreklilik ve Değişim, Ayşe Buğra, Çağlar Keyder, **Sosyal Politika Yazıları**, İletişim Yayınları, 2008

Koray, M. (2007). *Avrupa toplum modeli*. İmge Yayınevi.

Lessa Kerstenetzky, C., & Pereira Guedes, G. (2021). Great Recession, great regression? The welfare state in the twenty-first century. *Cambridge Journal of Economics*, 45(1), 151-194.

Merriam-Webster. (n.d.). *Welfare state*. In *Merriam-Webster.com dictionary*. Retrieved December 7, 2024, from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/welfare%20state>

Oran, B. (2001). Uluslararası ortam ve dinamikler. In B. Oran (Ed.), *Türk dış politikası: Kurtuluş savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar* (Vol. II, p. 10). İletişim Yayınları.

Oran, Baskın, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002

Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (n.d.). *Social spending indicators*. Retrieved December 7, 2024, from <https://www.oecd.org/en/data/indicators/social-spending.html>

Özdemir, S. (2007). *Küreselleşme sürecinde refah devleti*. İstanbul Ticaret Odası.

Pierson, P. (1996). The new politics of the welfare state. *World Politics*, 48(2), 143–179.

Standing, G. (2011). *The precariat: The new dangerous class*. Bloomsbury Academic.

Williams, Fiona, **Principles of Recognition & Respect in Welfare**, G. Lewis, S. Gewirtz, J. Clarked, **Rethinking Social Policy**, Sage Publications, 2000

OECD Statistics. (2023, February 2). Sizing up welfare states: How do OECD countries compare? OECD Statistics Blog. Retrieved from <https://oecdstatistics.blog/2023/02/02/sizing-up-welfare-states-how-do-oecd-countries-compare/>

Öztürk, D., & Günar, A. (2020). Covid-19 Krizi'nin Avrupa Birliği'ne Ekonomik Etkisi Üzerine. *Euro Politika*, 4(2), 141-161.

OECD. (2024). *Expenditure*. OECD. Retrieved June 24, 2024, from <https://web-archive.oecd.org/temp/2024-06-24/63248-expenditure.htm>